

T. E. KAPTAEVA

(Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан)

ӘДЕТТІК ҚҰҚЫҚТАҒЫ ОТБАСЫ-НЕКЕ ҚАТЫНАСТАРЫ

Аннотация. Қазақ халқының әдettіk-құқықтық заңдар жүйесі отбасы және неке қатынастарының, туыстық қарым-қатынастың барлық қырларын қамтыды, құқықтық нормалар әрбір адамның қоғам мен отбасындағы жауапкершілігін арттырды. Отбасылық мәселелер мен дау-жанжалдар ақсақалдар кенесінде, билер сотында қаралды. Байырғы қазақ қоғамындағы әдettіk құқықтың қоғам ішіндегі қатынастарды реттеп отыруда, ел тыныштығын, отбасы бірлігін сақтауда маңызы зор болған. Отбасы мен неке қатынастарын реттеуге негізделген құқықтық нормалар Л. Ф. Баллюзек, А. И. Левшин, Н. И. Гродеков, Г. Загряжский, А. И. Добросмыслов, П. Е. Маковецкий, т.б. авторлар еңбектерінде қамтылды.

Тірек сөздер: әдettіk заңдар жинағы, дәстүрлі қазақ отбасы, неке қатынастары, мұрагерлік, туыстық қарым-қатынас.

Ключевые слова: законы адата, традиционная казахская семья, брачные отношения, наследство, родственные отношения.

Keywords: the adat laws, traditional kazakh family, marriage, inheritance, family relations.

Қазақ халқының әдettік құқығындағы отбасы және неке қатынастарын реттеу дәуірлерден келіп жеткен «әдет-ғұрыптық заңдар» жүйесі негізінде жүзеге асып, әрбір адамның жеке басына, малмұлік қатынастарына, отбасы-неке қатынастарына қатысты жауапкершілігін арттыру көзделген.

Әдettік құқық бойынша жекеленген адамдардың қожайынның өз құлы жөнінде, шешесінің өз қызы жөнінде, қүйеуінің өз әйелі жөнінде жазалау құқығы болды. Әдettік құқықта ата-анасының өз балаларының өміріне құқықтық билігі орнықтырылған. Мысалы, ата-анасына туған баласы қарсы келіп қол жұмсаса, онда ол баланы ата-анасы өлтірсе де ерікті, сұраусыз болған. Сондай-ақ кәмелетке жеткен ұлы туған ата-анасына тіл тигізіп сөккені үшін қара сиyrға немесе қара есекке теріс мінгізіп, мойнына құрым іліп, ауылды айналдырып, қамшымен дүрелеген, ал қыздың қолаяғын байлан анасына өз қалауынша жазалауға берген. Қүйеуінің немесе экесінің қылмысын біле тұра айтпаған әйелі мен баласы жазаға тартылмаған, «себебі, отбасындағы үлкеннің сыртынан сез айтуға болмайды».

Әдettік заңдар қазақ қоғамындағы тұрмыстық және адамгершілік қатынастарды құқықтық тұрғыдан жетілдіре түсken. Әдettік құқық нормалары *мұрагерлік құқық* мәселелерін реттеп отырды. Баласы жоқ бөлек тұрған ұлы қайтыс болса, оның мал-мұлқіне экесі ие болған. Ата-анасы қайтыс болса, жас балалары ең жақын туыстарының, ал ондай болмаған жағдайда «бөгде сенімді адамдардың» қамқорлығына берілетін болған. Рухани өсісттер туыстары және молдалар қатысып отырғанда жасалады.

«Жеті жарғы» бойынша әйелі қүйеуін өлтіріп, қүйеуінің туыстары кешірім бермеген жағдайда, әйел жолдан бала тауып, оны ұялғаннан өлтірсе, өз әйелінің көзіне шөп салғанына қүйеуінің көзі жеткен болса, *өлім жазасына кесіліп*(өлім жазасы екі түрлі жолмен, яғни дарға асумен, тас лақтырып өлтіртумен жүзеге асқан), өлім жазасы кей жағдайда билердің шешімімен немесе талапкерлердің келісуімен женілдетіліп, қылмыскер қылмысы үшін құн төлеуге міндettі болған. Талапкердің келісуі бойынша, кісі өлтірген адам құн төлеу арқылы өмірін сақтап қалған (*Ер адам құны 1000 қой немесе 100 жылқы немесе 50 түйеге тең*. Әйел құны ерлерге қарағанда кем кесіліп, ер құнының тең жартысына тең, яғни 500 қой немесе 50 жылқы немесе 25 түйеге тең болған. Әдettік құқық адамды бай, кедей, жас, кәрі деп бөлмеген). Қүйеуі әйелін өлтірсе, ол өлім жазасынан құн төлеп құтыла алды, ал әйелі қүйеуін өлтірсе, ол міндettі түрде өлтірілді. Бұл ереже екіқабат әйелге қолданылмады, ол қүйеуін өлтіргені үшін жазаланбағанымен, мәнгілік қарғысқа ұшырап, ардан безген деп санауды [10, 170-178].

Әйел зорлау кісі өлтірумен теңестірілді, сондықтан күнәлі адам өлім жазасына кесілді, бірақ күнәлі адам әйелі үшін қүйеуіне, қыз үшін туыстарына құн төлеп өмірін сақтай алды, егер қылмыскер адам абыройын төккен қызға қосылса, ол үшін қалың мал төлеу арқылы өлім жазасынан да, құн төлеуден де құтылған. Қүйеуінің көзіне шөп салды деген айыппен өлім жазасына кесілген әйелдің күнәсіздігіне 4 адам ант берсе, онда ол әйел жазадан босатылған. Әйел құны қалың мал мөлшерімен де шешілген. Қыз өлтірген адам орнына қалың малсыз қыз берген. Қазақ қоғамында әйелге қарағанда ер адамның әлеуметтік құқығы жоғары санаған, ер адамның ісін қарапарда билер мен ақсақалдар әйелін қатыстырмады. Некесіз тапқан нәрестесін өлтірген әйел өлім жазасына кесілсе, басқа ата-аналарына өз балаларын өлтіргені үшін ешқандай жаза қолданылмаған. Өзін-өзі өлтірген адам зираттан оқшаша жерде жерленген. Ер адамның өзінен әйелдің тіл, қол тигізгені, яғни әйелден жәбір көруіне арыздану өтес ұят санаған, әрі ердің әйелден жәбір көруі болмаған жағдай деуге де болады.

Егер екіқабат әйел біреудің кесірінен бала тастаса, айыпты адам егер іштегі бала жаңа біткен болса, бір тоғыз; іштегі бала дамып, қалыптасып 5 айлық болса үш тоғыз айып төлеген. Екіқабат әйелге біреудің жәбір беруінен іштегі бала 5 айлықтан асқан болып, түсік тастаса немесе өлі туса жарты құн; егер әйелді атты адам қағып кетіп, мертіктірсе және одан өлі бала туса, бес айлық сәби үшін – әрбір айға бір жылқы, 5-9 айлық сәби үшін – әрбір айға бір түйеден құн төлеген. Бала жана туылған бойда өлтірілсе адам ретінде толық құн төленген. Екіқабат әйелді өлтіргені үшін әйел мен іштегі балаға құн жоғары тағайындалған; егер айыпты адам табиғатынан өмірге бала келтіруге қабілетсіз болса, соқыр, мугедек, есі кеміс болса оған жарты құн тағайындалған [3, 131-133; 5].

Әдettік құқықта некеге тұру жасы ерлер үшін 15 жас, әйелдер үшін 16 жас деп белгіленді [6, 151; 11, 2]. Н.И.Гродеков Қазалы уезінде байлар арасында балаларын 9-12 жаста үйлендірген жайттың кездесетіндігін айтқан [4, 55]. Бала күнінен айттырып, 12-15 арасында үйлендірген жайтардың жиі кездескенін Құдабай Қостанаев та өз еңбегіне арқау еткен [9, 22]. П. И. Пашиноның

жолжазбасында Сыр бойындағы қазақ отбасының бөрінде дерлік қызбаланы бесіктे жатқан кезінде-ақ айттырылып қойылатынын жазған, ері бұл әдет-ғұрыптың орын алуын Сыр өнірінде қоқандықтар билігінің орнығуымен байланыстырады [12, 55]. Г. Загряжский ер балаларды 12 жас-тан үйлендірген, қыз балаларды 10 жасынан айттырып, 16 жасынан ұзатқан жайттарға қуә болған [13, 129].

Келіннің ағайын-туғанынан тағы бір қызды алу, яғни сүйек жаңғырту сирек болған. Бір үйден екі қызды бір үйдің екі баласы алу кездеспейді, оған құдалар да келісім бермеген, әдettік құқық та бұған тыыйым салған [14]. Бір үйден екі қыз алу, алған қыз өліп, орнына балдыз алған жағдайда орын алады. Н. И. Гродековтың зерттеуі бойынша егер қалың малы төленген қалыңдық әкесінің үйінде отырып, өлген жағдайда, қыз әкесі одан кіші қызын немесе жақын ағайындарының қызын беруі тиіс, ондай жағдайда қалың малдың үстіне 1–2 түйеден тұратын «балдыз қалың мал» қосып беріледі. Балдыз әлі қәмелетке жетпеген болса, қыз әкесі қүйеу жігіттің күте тұруын сұрайды, қүйеу күтпеймін десе, онда берілген қалың малдың екі бөлігі қайтарылып, бір бөлігі қыз әкесінде қалады. Балдызды қүйеу жігіт алғысы келмесе қүйеу жақтың келісімімен, оның кіші інісіне шығуына болады. Қүйеу жігіттің «жасырын келу» рәсімі атқарылса, бұрынғы қалың малға ешнэрсе қосылмайды, ал «ұрын келу» рәсімі болса, онда «балдыз қалың малдың» үстіне жарты қалың мал коса беріледі. Қүйеу жаққа беретін балдыз болмаған жағдайда қыз жақ 1 құлынды биеден басқасын толық қайтарады [4, 56-57].

Ажырасу мұлдем болмаған немесе өте сирек кездескен. Қазақ отбасында неке келесідей жағдайлардаған бұзылған: қүйеу жігіттің алғашкы тұнде қыздың абыройын басқа жігіттің төккеніне көзі жеткеннен кейін болған, мұндай жағдайда қүйеу қыз женгелеріне хабар беріп, қыз әкесіне барып, қалыңдықтан бас тартатынын айтады; еркектің қабілетсіздігідәлелденген жағдайда; жеті жылдай уақыт қүйеуі хабар-ошарсыз кеткен жағдайда. Соңғы екі жағдай орын алғанда да әйел сол әүлеттің еріне қүйеуге шыққан [4, 90]. Әйел мен ердің арасында шиеленіскен мәселені шешуде оларды ағайындары ортаға алып, татуластыруға тырысқан. Ауыл ақсақалдары кенесінде қаралған [14].

Қүйеуі өлгөн жағдайда амеңгерлік салтымен қайын іні, қайнагасының біріне қалың малсыз қосылады. Егер жесір қосылмаймын десе, оны қинауга әдettік құқық жол бермейді [4, 86]. Отау құрғаннан кейін егер қүйеуі алыс сапарға кетіп, әйелі 9 ай 10 күннен асып кеткен соң босанса, онда ажырасып, әйелдің ашынасы қүйеуіне қалың мал немесе қарындасын не болмаса қызын береді. Н. И. Гродековтың айтуы бойынша, Қазалы уезінде некесіз туған баланы өлтіріп тастаған. Бірақ қазақ даласында некесіз бала туу өте сирек кездескен жайт. Қүйеу жігіттің некелескен қалыңдығы он жақта отырып, басқа жігіттен жүкті болса, қүйеу жігіт өзінің қарсыласына «барымта» жасаған [4, 96-97].

Қызды алып қашып үйлену байырғы қазақ қоғамында әдettік құқық жүйесі бойынша билер кесімімен шешімін тауып отырған. Н. И. Гродеков: «Құдалар арасындағы талап ету арызын мәселе ушықкан жағдайда билер қарайды: оларды туыстық негізде татуластырады (Перовск уезінің билер кітабы)», – деген [4, 114]. Қ. Қостанаев: «қыз әкесі әртурлі сұлтаумен қыздың ұзатылу мерзімін соза берген жағдайда, өз қалыңдығын алып қашқан, қүйеу жігіт өзінің айттырылған қалыңдығын алып қашса, оған айып салынбаған», – дейді [9, 29].

Қүйеу жағын қыз алып қашуға әртурлі жағдайлар мәжбүрлекен. Мысалы, қыз әкесі құдасына не қүйеу баласына көnlі толмай немесе өзіне пайдалы басқа бір адаммен құдандалы болғысы келіп, «қызым әлі жас» деген сияқты, әртурлі себеп-сұлтаулармен алғашкы уәделескен құдасына қыздың ұзатылу уақытын соза береді, тіпті «бата бұзғысы» келеді. Қыз әкесінің мұндай жат ойын сезген жігіт жақ араға бірнеше рет кісі салып, алдарынан өткен соң қызды алып қашу шарасын ұйымдастырады. Қыз әкесі құдаларының кедейлігін менсінбей, мансабына қызығып, бай адамға бергісі келетін жайттар болған, кейде онды-солын таныған қыз қарсылығын білдіріп, алғашкы атастырылған жігітімен қашып кетуге тырысқан. Қалың малы жартылай төленіп қойған қүйеу жігіт жағы мүмкіндігі болса ретін тауып қызды ұрлап кетуге де тырысқан. Ал егер қызды еріксіз алып қашса, жігіт қалыңдығын өз ауылына тікелей апармай, басқа жерде бой тасалай тұрған. Әдет-ғұрып бойынша жігіт жағы қызды алып қашқаны үшін, уәделескен қалың малдың үстіне қосымша қалың мал төлеген. Ал егер қалыңдығын алып қашарда қыз әкесінің алдынан уәделескен құдалары бірнеше рет өтсе, қалың малы төленген болса, қүйеу жігіттің айыбы ат-тоннан (ат-тон айып – бір жылқы, бір шапанмен төленетін айып) аспаған. Ал мұндай ескерту болмаса, оның үстіне қыз

төркіні әлді жер болса айып мөлшері бір тоғыздан үш тоғызға (тоғыз– тоғыз малдан немесе тоғыз заттан тұратын айып, тоғыздың басында түйе не жылқы тұрган) дейін барған [6, 177].

Бұл жөнінде Н. Калмаков: «Үйлену тойы екі жақтан да: қүйеуінің де, қалындықтың да туыстарынан көп қаражатты қажет ететіндіктен, қалың малын тегіс төлеген күйеу жігітке артық ақша шығармауы үшін қалындықты алып қашуға рұқсат етіледі. Жасырып алып қашуға байланысты өкпе-наздар жиі болып тұрады. Ал күйеу мен қалындықтың ата-аналары бір шешімге келе алмаған жағдайда, ал жастар бірін-бірі сүйіп қалғандықтан, бұдан әрі тосу тым ауыр болған кезде бұл түйін қалындық жағының пайдасына шағындау айыппұл төлеумен шешіле береді», – дейді [8, 228]. Өзінің айттырылған, қалың малы берілген қалындығын алып қашудан бата бұзылмаған, зандылық некеге саналған [14].

Дегенмен де біреудің айттырып қойған, қалың малы төленген қалындығын алып қашу әрекеті де сирек болса да кездескен жайт. Бұл мәселені шешу үшін үш жақ сөзге келіп, билер алдына баралында жағдай болса, алып қашқан жігіт жағы даудың қандай ауыр түрі болсын көтерген, айыптарын мойындаған. Мұндай да бітім шартына жесір иесінің талабы ескерілген. Күйеу алып қашқан қызын өзіне қалдырып, ал оның бұрынғы айыттырылған күйеуіне қалың малын қайтарып, айып ретінде бір қыз берген немесе қыз орнына қалың мал мөлшерін берген. Қыз әкесі айыпты болмаған жағдайда қыз әкесіне алып қашқан жігіт айып төлеген [6, 151-203].

Сөз байласпаған біреудің қызын басып алып қашу қыз зорлаумен теңестірілген, ондайда қыз әкесіне қалың мал үстіне үш тоғыз айып төлеген [6, 177]. Атастырылған қыз бойжеткесін басқа жігітпен қашып кетсе, жаңа күйеу бұрынғы жігітке орнына қалыңсыз қыз немесе қалың мал берген [4, 58]. Қыз өз еркімен сүйген жігітімен қашып кетсе, жігіт «мен сіздің бір балаңызбын» деп қыз әкесі алдына «тарту тартып», сый-сияпта әкеліп, кешірім сұрап келген, бірақ бұл сыйлық оны қалың мал міндетінен босатпаган. Қыздың өз сүйгенімен қашып кетуінің де өзіндік себебі болған, мысалы, аттастырылған күйеу жігіттің уақыт өткен соң әртүрлі келенсіз қасиеттері білініп (есуас, әпербақан, адудын), қыз ойынан шықпауы мүмкін. Қалындықтың басқа жігітпен қашып кетуі орын алған жағдайда намысы келген жесір иесі тіпті алып қашқан жігіт ауылын барымталап, шауып, жесірін тартып әкетуге, тіпті сол ауылдың басқа қыздарын да қоса әкетуге дейін барған [2, 137-143-б.]. Ақыры дауға ұласқан мұндай істерге билер араласып, кейде билер бір-бірін сүйген екі жасты қорғамай, көрініше даугер жаққа жесірін ұстап берген. Мысалы, «Еңлік-Кебек» оқиғасында Еңлік найман тайпасының ішіндегі матай руының айттырылған жесірі. Ерке өскен сұлу қыз Еңлік болашақ күйеуін менсінбей жургенде Тобықты елінің батыры Кебекпен танысып, ақыры оған ғашық болып, сонымен қашып кетеді. Матай руының ру басылары қол жинап, тобықты елін шауып кету қаупін туғызғанда тобықты жағы Кебекке ара түсе алмайды, ақырында екі ғашық қазаға ұшырайды.

Некелі әйелді оның келісімінсіз алып қашу ауыр қылмыс саналған, «Жеті жарғы» заңы бойынша өзегенің әйелін оның келісімінсіз алып қашқан адам өлім жазасына кесілген, ол өз жазасын құн төлеумен ауыстыра алған. Ал егер әйелдің келісімімен алып қашқан болса, алып қашушы оның күйеуін қалың мал төлеп және оның үстіне оған қалың малсыз қыз беріп қана алып қалған [10, 170-178].

Дерек беруші қариялар мәліметіне сүйенсек, ертеректе қыз алып қашу мұлдем болмаған, болса да өте сирек кездескен. Соңдай ақ «қыз көнбей ел ел арасында дау-жанжал басталып, билер шешіміне жүгініп, кінеліға айып кесіп, қызды үйіне қайтаратын да жайттар сирек болса да кездескен», – дейді [14].

Жеті атадан аспай қыз алу өлім жазасына кесілген, егер отбасылары кешірім берсе, бұл үкім жазалаумен, дүре соғумен ауыстырылған (Дүре – араб сөзі. Дүре соғу айыпты болған адамды жазалаудың бір түрі. Дүре соғуға үш өрім, сабы жуан, денеге ауыр сызат салатын қамшы немесе таяқ, арнайы жонылған шыбық қолданылған. Дүре соғуға кесімді биден басқа, әзует иесі, ауыл басқарған беделді бай да бере алған. Дүре соғу ісін көбіне әскер құрамындағы қолының қарымы күшті адам атқарған). Г. Загряжскийдің жазып алуды бойынша, дүре қылмыстың айыбының түріне қарай 6-дан 90 ретке дейін соғылған, жеті ата аспай үйленгендеге 72-ден 90 дүргеге дейін соғылған [6].

Байырғы қазақ қоғамындағы әдettіk құқықтың қоғам ішіндегі қатынастарды реттеп отыруда, ел тыныштығын, отбасы бірлігін сақтауда маңызы зор болған. Құқықтық Ережелер қазақ қоғамында XIX ғасырдың орта кезінде дейін ғана дәстүрлі негізде қолданылған. XIX ғасырдың екінші жартысындағы империялық отарлық биліктің толық жузеге асуы, қазақ даласының толығымен Ресей отарына айналуы, қазақ даласын басқару Ережелерінің толық енүі әдettіk құқық жүйесін

өзгертті, билер құзырын тәмендettі, қоғамдық, отбасылық қатынастағы дау-дамайлар сот-экімшілік жолмен шешіле бастады.

ӘДЕБІЕТ

- 1 Алтынсарин И. Очерки обычаев при сватовстве и свадеб у киргизов Оренбургского ведомства // Машинописная рукопись. Отдел рукописей и редких книг Национальной библиотеки. – Оренбург, **1870**. – 15 лист.
- 2 Аргынбаев Х. Қазак отбасы. – Алматы: Қайнар, **1996**. – 288 б.
- 3 Баллозек Л.Ф. Народные обычаи имевшие, а отчасти и ныне имеющие в Малой Киргизской орде силу закона // ЗООИРГО. – Вып II. – Казан: **1871**. – С. 45-167.
- 4 Гродеков Н.И. Киргизы и карақиргизы Сыр-Дарыинской области. Юридический быт. – Т. 1. – Ташкент: Типолитография С. И. Лахтина, **1889**. – 205 с.
- 5 Добросмыслов А.И. Суд у киргиз Тургайской области в XVIII–XIX веках. – Казань: Типо-литография Императорского Казанского университета, **1904**. – 105 с.
- 6 Загражский Г.С. Юридический обычай киргиз о различных родах состояний и о правах им присвоенных. О народном суде у кочевого населения Туркестанского края по обычному праву // Ежегодник. МСТК / Под ред. Н. А. Маева. – Вып. IV. – СПб., **1876**. – С. 151-203. (210 с.).
- 7 Ибрагимов И.И. Этнографические очерки киргизского народа // Русский Туркестан. Сборник изданный по поводу политехнической выставки. – Вып 2-ой. Статьи по этнографии, технике, сельскому хозяйству и естественной истории / Под ред. В. Н. Троцкого. – М.: В университетской типографии Катков и К., **1872**. – С. 120-152.
- 8 Калмаков Н. Некоторые семейные обычай киргизов северных уездов Сыр-Дарыинской области // Кауфманский сборник, изданный в память 25-ти лет истекших со дня смерти покорителя и устроителя Туркестанского края генерал-адъютанта К. П. фон-Кауфмана 1-го. – М., **1910**.
- 9 Кустанаев Худабай. Этнографические очерки киргиз Перовского и Казалинского уездов. Сочинения воспитанника IV класса Туркестанской Учительской семинарии /Под ред. Н. А. Воскресенского. – Ташкент: Типо-Литография Бр. Перцевых, **1894**. – 52 с.
- 10 Левшин А. Описание киргиз-казачьих или киргиз-касацких орд и степей. – Ч. 3. – СПб., **1832**.
- 11 Маковецкий П.Е. Материалы для изучения юридических обычаев киргизов. – Вып. 1. Материальное право. Омск: Типография Окружного штаба, **1886**. – 84 с.
- 12 Пашиню П.И. Туркестанский край в 1866 году. Путевые заметки. – СПб., **1868**. – 179 с. + ил. + 1 л. карта.
- 13 Женщины в кочевом быту // Туркестанские ведомости. – **1889**. – № 33. – 15 августа. – С. 128-129; № 34. – 22 августа. – С. 132-133.
- 14 Дерек беруші: Тоқсанбаев Қыдырәлі. – 1930 ж. т., Арап ауданы, Қарақұм қыстағы.

REFERENCES

- 1 Altynsarin I. Ocherki obychaev pri svatovstve i svadeb u kirgizov Orenburgskogo vedomstva. Mashinopisnaja rukopis'. Otdel rukopisej i redkih knih Nacional'noj biblioteki. Orenburg, **1870**. 15 list. (in Russ).
- 2 Argynbaev H. Kazak otbasy. Almaty: Kainar, **1996**. 288 b. (in Kaz).
- 3 Balljuzek L.F. Narodnye obychai imevshie, a otchasti i nyne imejushchie v Maloj Kirgizskoj orde silu zakona. ZOOIRGO. Vyp II. Kazan: **1871**. S. 45-167. (in Russ).
- 4 Grodekov N.I. Kirgizy i karakirgizy Syr-Dar'inskoj oblasti. Juridicheskijbyt. T.1. Tashkent: Tipo-litografija S. I. Lahtina, **1889**. 205 s. (in Russ).
- 5 Dobrosmyslov A.I. Sud u kirgiz Turgajskoj oblasti v XVIII–XIX vekah. Kazan: Tipo-litografija Imperatorskogo Kazanskogo universiteta, **1904**. (in Russ).
- 6 Zagrjazhskij G.S. Juridicheskij obychaj kirgiz o razlichnyh rodah sostojanjij i o pravah im prisvoennyh. O narodnom sude u kochevogo naselenija Turkestanskogo kraja po obychnomu pravu. Ezhegodnik. MSTK. Pod red. N. A. Maeva. Vyp. IV. SPb., **1876**. S. 151-203. (210 s.). (in Russ).
- 7 Ibragimov I.I. Jetnograficheskie ocherki kirgizskogo naroda. Russkij Turkestan. Sbornik izdannyyj po povodu politehnicheskoy vystavki. Vyp. 2-oj. Stat'ipojetnografii, tehnike, sel'skomu hozjajstvu i estestvennojistorii. Pod red. V. N. Troc-kogo. M.: V universitetskoj tipografii Katkovi K. **1872**. S.120-152. (in Russ).
- 8 Kalmakov N. Nekotorye semejnye obychaj kirgizov severnyh uezdov Syr-Dar'inskoj oblasti // Kaufmanskij sbornik, izdannyyj v pamjat' 25-ti let istekshih so dnja smerti pokoritelja i ustroitelja Turkestanskogo kraja general-adjutanta K. P. fon-Kaufmanna 1-go. M., **1910**. (in Russ).
- 9 Kustanaev Hudabaj. Jetnograficheskie ocherki kirgiz Perovskogo i Kazalinskogo uezdov. Sochinjenija vospitannika IV klassa Turkestanskoj Uchitel'skoj seminarii. Pod redakcii N. A. Voskresenskogo. Tashkent: Tipo-Litografija Br. Percevyh, **1894**. 52 s. (in Russ).
- 10 Levshin A. Opisanie kirgiz-kazach'ih ili kirgiz-kajsackih ord i stepej. Ch. Z. SPb. **1832**. (in Russ).
- 11 Makoveckij P.E. Materialy dlja izuchenija juridicheskikh obychaev kirgizov. Vyp. 1. Material'noepravo. Omsk: Tipyografija Okruzhnogo shtaba, **1886**. 84 s. (in Russ).
- 12 Pashinu P.I. Turkestanskijkraj v 1866 godu. Putevye zametki. SPb., **1868**. 179 s. + il. + 11 karta.(in Russ).
- 13 Zhenshhiny v kochevombytu // Turkestanische vedomosti. **1889**. № 33. 15 avgusta, S. 128-129; № 34. 22 avgusta. S. 132-133. (in Russ).
- 14 Derek berushi: Toqsanbaev Kydryeli. 1930 zh. t., Aral audany, Karakum kystary. (in Kaz).

Резюме

T. E. Картаяева

(Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан)

СЕМЕЙНО-БРАЧНЫЕ ОТНОШЕНИЯ ПО ЗАКОНУ АДАТА

Система законно-правовых норм казахского народа по адату охватила все стороны семейных, брачных и родственных отношений. Эти установленные по адату законы, повысили ответственность каждого перед обществом и семьей. Семейные проблемы и ссоры рассматривались в совете старшин и перед судом биев. В традиционном казахском обществе правовые нормы адата имели большое значение для сохранения спокойствия внутри страны и единства семьи. Правовые нормы по семейно-брачным отношениям рассматриваются в трудах Л. Ф. Баллюзека, А. И. Левшина, Н. И. Гродекова, Г. Загряжского, А. И. Добросмыслова, П. Е. Маковецкого и т.д.

Ключевые слова:законы адата, традиционная казахская семья, брачные отношения, наследство, родственные отношения.

Summary

T. Ey. Kartaeva

(Al-Farabi Kazakh national university, Almaty, Kazakhstan)

THE FAMILY AND MARRIAGE RELATIONS UNDER THE ADAT LAW

Legal system and legal norms of Kazakhs under the adat law embraced all aspects of family, marriage and family relations. These established by adat laws, increased the responsibility of everyone to the society and family. Family problems and conflicts were considered in the council of the elders and the court of biys. In traditional Kazakh society adat law was of great importance for maintaining peace in the country and the unity of the family. Legal rules on family relations are considered in the works L. F.Ballyuzek, A. I. Levshin, N. I. Grodekov, G. Zagryazhsky, A. I. Dobrosmyslov, P. E. Makovetsky etc.

Keywords:adat laws, traditional Kazakh family, marriage, inheritance, family relations.

Поступила 31.03.2014г.